

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНЯ

УДК 37.048.4

Тамара Кравченко

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАСТАНОВЛЕНЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ЇХ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Істотні соціально-економічні зміни в усіх сферах життя суспільства відбилися на стані сучасної освіти, змісті, організації та результатах освітніх процесів у навчальних закладах, характері виконуваних ними функцій. Це стало передумовою появи навчальних закладів різних типів, що дає можливість отримання і поглиблення освіти різного рівня, розробки особистісно орієнтованої моделі освіти, здійснення диференціації і профілізації навчання, які принципово змінили ситуацію вибору старшокласниками професії, активізувавши процес їх професійного самовизначення.

Філософські, економічні та соціальні аспекти професійного самовизначення ґрунтовно висвітлюються в працях В. Афанасьєва, І. Кона, І. Сасової, Х. Тітми, М. Ярошенка.

Психолого-педагогічні основи професійного самовизначення молоді розглядаються у працях П. Атутова, С. Гриншпун, В. Журавльова, Н. Касаткіної, О. Мельника, О. Моріна, Б. Федорішина, П. Шавіра, Т. Шалавіної та інших, а також зарубіжних дослідників – Р. Бернса, А. Маслоу, Д. Сьюпера, С. Фукуями та інших.

Доволі значна увага надавалася дослідженню проблеми формування професійного самовизначення школярів в історії педагогічної думки. У працях В. Журавльова, В. Сластьоніна, М. Чистякова, С. Чистякової розглядаються методологічні засади професійного самовизначення, уточнюється понятійний апарат, узагальнюються теорії, принципи, методи, форми, структура професійного самовизначення.

Розумінню сутності професійного самовизначення школярів сприяло вивчення психологами залежності формування і розвитку особистісних особливостей від залучення школярів до різних видів діяльності (А. Вербицький, Л. Виготський, Є. Клімов, О. Леонтєв, С. Рубінштейн та інші); впливу вікових особливостей школярів на їх професійне самовизначення (Л. Божович, Л. Борисова, І. Кон, А. Мудрик та інші).

Мета статті полягає у розкритті можливостей використання психологічних методик для діагностування та корекції професійного самовизначення старшокласників у змісті професійної орієнтації та професійного консультування.

Важлива роль у здійсненні старшокласниками успішного професійного самовизначення належить професійній орієнтації – багатоаспектній, цілісній системі науково-практичної діяльності суспільних інститутів, які відповідають за підготовку молодого покоління до вибору професії і вирішують комплекс соціально-економічних, психолого-педагогічних та медико-фізіологічних завдань з формування у школярів професійного самовизначення, котре відповідає індивідуальним особливостям кожної особистості й запитам суспільства в кадрах високої кваліфікації.

Система профорієнтації є підсистемою загальної системи трудової підготовки школярів, безперервної освіти й виховання, мета яких полягає у всебічному розвитку особистості, гармонійному розкритті її творчих сил і здібностей. Провідною метою шкільного педагога в цьому плані є підготовка учнів до свідомого вибору професії. На основі загальної стратегічної мети й основних завдань профорієнтації вчитель висуває перед собою й більш конкретні цілі: забезпечити оволодіння учнями певними знаннями, формування в них необхідних умінь, розкриття творчих можливостей і потреб зростаючої особистості тощо.

Завдання школи полягає в тому, щоб допомогти старшокласнику обрати саме ту професію, вимоги якої до працівника збігалися б з його особистісними якостями й можливостями. У нагоді може стати використання в професійному консультуванні методів, спрямованих на виявлення самосвідомості особистості. Такою є, наприклад, методика І. Кона опису самого себе: «Хто я є» та «Я через 5 років» (написання твору на відповідну тематику) [1]. Ця методика дає можливість виявити насамперед змістові компоненти самосвідомості, найбільш актуальні її параметри. Самоопис сприяє виявленню: 1) соціально-рольової самоідентичності; 2) орієнтації людини на свої специфічні ознаки та якості, які відрізняють її від інших і за якими вона порівнює себе з іншими; 3) здатності робити прогнози стосовно себе, місця професії в своєму загальному життєвому контексті.

Аналіз літератури і наш практичний досвід засвідчує, що в процесі професійної консультації старшокласник реалізує три типи настановлень: на профконсультанта; на конкретно специфічну задачу професійного вибору; на професійне майбутнє загалом. Що стосується настановлень на специфічну ситуацію професійного вибору, то вони доволі часто, на відміну від інших, залишаються поза увагою педагога. Між тим, саме ці настановлення значною мірою зумовлюють процес професійного самовизначення.

Не можна не зважати й на те, що профорієнтаційна робота в загальноосвітніх навчальних закладах, яка почасти здійснюється авторитарними методами, залишається малоефективною, не відповідає вимогам сучасного життя. Спроби впливати на професійне самовизначення

особистості без урахування суб'єктних аспектів індивідуальної ситуації профорієнтації призводить до формальних відносин між профконсультантом та учнем. Головний недолік такого підходу полягає в недооцінці інтересів старшокласника, відірваність від його справжніх потреб і проблем, зосередженість не на особистості як такій і не на явищах її психологічної реальності, а на комплексі заходів, які здійснюються за доволі неефективними схемами. Це є також однією з причин недостатньої розробленості в теорії профорієнтації проблеми суб'єктної сторони професійного самовизначення особистості.

Проблема надійного виявлення професійних настановлень старшокласників є дуже важливою і дуже складною. Це виявлення зазвичай здійснюється на підставі профконсультаційної бесіди, але найцікавіші результати для виявлення механізмів професійних настановлень та умов їх формування можна отримати за допомогою використання стандартизованих тестів, побудованих на основі тієї або іншої теоретичної моделі професійного вибору.

Широкого поширення набула методика, запропонована Дж. Крайтсом «Шкала зрілості професійних настановлень» («Maturity of Vocational Attituds Scale») [2]. За своєю структурою вона орієнтована на виявлення п'яти типів настановлень, а саме:

- упевненість і рішучість / нерішучість у професійному виборі (цей тип настановлень представлений, наприклад, таким пунктом, як: «Я перебуваю в нерішучості щодо свого професійного вибору»);
- безтурботність і матеріальна забезпеченість / егоцентризм і матеріальні інтереси («Професія важлива лише остільки, оскільки дає змогу заробляти гроші»);
- самостійність та активність / залежність («Я дослухатимуся до тих порад про вибір професії, які дають мені батьки»);
- реалізм і готовність до компромісів / соціальний престиж («Якщо професія вже вибрана, то більше думати немає про що»);
- інформованість і раціональність / боязнь («Щоб правильно вибрати професію, треба добре знати самого себе»).

Ці настановлення репрезентуються окремими шкалами, які об'єднуються в інтегративній шкалі зрілості професійних настановлень. Теоретичною основою опитувальника стала модель професійного розвитку, запропонована Д. Сьюпером та Дж. Крайтсом [2; 3].

У цій моделі професійний розвиток розглядається як такий, що проходить низку специфічних щодо віку етапів, кожний з яких потребує адекватного вирішення професійних задач. Модель та розроблені на її основі методики володіють досить хорошими показниками валідності (завдяки зв'язку показників професійних настановлень з показниками зрілості Я-концепції, рівня професійних знань, наявності досвіду практичної трудової діяльності тощо), але через динамічність професійних

настановлень у віці 14–16 років показники ретестової надійності є доволі низькими.

У контексті заявленої нами проблеми заслуговує на увагу методика для виявлення індивідуально-психологічних особливостей підлітків, що проявляються в ситуації професійного вибору, тобто методика виявлення професійних настановлень. При її створенні було обрано компромісний варіант типу методики: вона може використовуватися і в рамках структурованого інтерв'ю, і як стандартизований тест. Зміст методики полягає в тому, що старшокласники мають оцінити міру відповідності кожного висловлювання власному психологічному стану в даний момент. Для цього використовується шкала, яка містить шість рівнів відповідності кожному висловлюванню: від позиції «підходить мені повною мірою» до «зовсім мені не підходить». Висловлювання респондентів поєднуються в наступні кластери:

«Самостійність». Цей кластер об'єднує висловлювання, які характеризують відповідальність та автономію індивіда щодо вирішення задачі вибору професії: «Для мене надзвичайно важливо вирішити питання щодо вибору професії самостійно», «Я спроможний самостійно ухвалювати відповідальні рішення щодо своєї майбутньої професії», «Я вирішу сам, яку професію мені обрати», «Для мене бажано якнайшвидше отримати соціальну незалежність».

«Відкритість до емоційних впливів» містить висловлювання, що характеризують орієнтацію на емоційний контекст ухвалення рішення: «Мені здається, що можна випробувати себе в декількох професіях й обрати ту, яка більше сподобається», «Справді треба ризикнути, навіть якщо мало шансів на успіх, й обрати дуже привабливу професію», «Я з великою увагою прислухаюся до кожної поради, яка стосується мого професійного вибору».

«Надії на професійну перспективу». Цей кластер містить висловлювання, які характеризують оптимізм щодо професійного майбутнього: «У мене є конкретні цілі, які я зможу реалізувати в майбутній професії», «Я часто думаю про цілі, пов'язані виключно з професійною діяльністю», «Немає сумніву, що в моєму професійному становленні мене будуть очікувати щастя і удача», «Я оберу професію більш оптимально, ніж більшість моїх однокласників», «Обравши професію, я її не зміню, незважаючи на дуже вигідні пропозиції», «Мій професійний вибір буде остаточним, раз і назавжди», «Я можу багато чого в собі змінити, щоб відповідати майбутній професії», «Моя професійна кар'єра, мабуть, буде вимагати відмовитися від того, що має для мене особисту значущість».

«Легковажність професійного вибору» охоплює висловлювання, які характеризують відсутність чітких критеріїв професійного вибору: «Мені здається, що професійний вибір найчастіше робиться випадково, а не

завдяки особистій наполегливості», «Вважаю, що не треба надовго загадувати своє професійне майбутнє, головне – досягнення найближчих життєвих цілей», «У виборі професії я покладаюся насамперед на інтуїцію».

«Орієнтація на передбачувані невдачі» містить висловлювання, що характеризують песимістичний прогноз професійного майбутнього: «Коли я думаю про майбутню професію, то часто уявляю свої можливі невдачі», «Мені здається, що всі мої намагання оптимально вибрати професію є безглуздими», «Цілком можливо, що мені випаде або погана спеціальність, або погане місце роботи», «Мені б дуже допомогло, якби вибір професії можна було б відкласти на деякий час», «Вважаю, що якби не різні зовнішні неприємності, то людина не робила б помилок на своєму професійному шляху».

«Відчуття розгубленості» включає висловлювання, які характеризують стратегію зміни критеріїв оцінки діяльності мірою її виконання: «У виборі професії мені не вистачає рішучості», «Часом я сварю себе за надмірну нерішучість у виборі професії», «Зовсім не знаю, якими критеріями мені слід керуватися у виборі професії», «Зовсім не знаю, з чого розпочати свій професійний шлях», «У професійному виборі я відчуваю безпорадність, мені потрібна чиясь підтримка і керівництво», «Боюся, я не зможу відразу вибрати професію правильно», «Мене засмучує, що доводиться відмовлятися від деяких професій, які видаються недосяжними», «У мене значно більше здібностей, ніж наполегливості».

«Переживання емоційного конфлікту» містить висловлювання, які характеризують прагнення уникнути емоційно неприємної ситуації: «Іноді хочу махнути рукою і не думати про вибір професії», «Я відчуваю несвободу, коли думаю про свій професійний вибір».

«Ідеалізація свого професійного майбутнього» охоплює висловлювання, що характеризують дещо нереальні надії на своє професійне майбутнє: «Думаю, що знайду не просто хорошу професію, а таку, яка дасть змогу проявитися моїй індивідуальності», «У майбутній професії мені хотілося б робити щось виключне», «Вважаю, що я потребую такого плану, який дасть мені змогу абсолютно правильно вибрати професію», «Головне в моїй майбутній професії досягти особистих успіхів, «Чого б не вимагала від мене моя майбутня професія, я не відмовлюся від теперішніх захоплень».

«Ґрунтовність професійного вибору» містить висловлювання, що характеризують раціональний підхід до проблеми професійного вибору: «Навіть якщо професія вже вибрана, треба ще і ще раз подумати на цю тему», «Вибір професії не слід робити під впливом емоцій», «Вже зараз мені треба робити щось конкретне щодо моєї майбутньої професії, а не обмежуватися лише розмірковуваннями», «У будь-якому випадку, якщо є можливість навчатися далі, не треба поспішати йти працювати», «Я зовсім

не поспішаю за будь-яку ціну набути позицію дорослого».

«Відчуття власної нездатності» містить висловлювання, що характеризують занижену самооцінку професійно важливих здатностей і професійних інтересів: «Зовсім немає впевненості, що моїх сил і здібностей вистачить для вирішення професійних задач», «Я мрію про таку професію, якою, на моє переконання, я не зможу оволодіти», «Через моє невезіння мені може не повезти і з вибором професії», «Роблячи професійний вибір, я сподіваюся саме на везіння».

Наведені висловлювання, поєднані в описані кластери, утворюють список «Опитувальника професійних настановлень». Оскільки кожен з них має свій порядковий номер, вони можуть використовуватися для розгорнутого аналізу суб'єктивного сприйняття конкретним старшокласником його професійного розвитку і професійного вибору. Але для цього необхідне введення стандартних значень виокремлених кластерів.

Найкращі результати застосування ця методика дає за умов уплетення тверджень «Опитувальника» у зміст структурованого інтерв'ю (змінивши займенники). Це дає змогу органічно поєднати власне діагностичний та коригуючий аспекти професійної консультації, адже створює можливості для обговорення тих висловлювань, які характеризують неоптимальні професійні настановлення, й виходити на рівень мотивації, що зумовлює їх виникнення.

Підводячи підсумки, треба відзначити, що хоча застосування схарактеризованих методик має дещо обмежені можливості для контролювання процесу самовизначення старшокласників, педагог не повинен обмежуватися лише діагностикою і повідомленням учням результатів тестування. У цьому міні-корекційному процесі знання вираженості професійних настановлень має важливе значення і для обговорення більш віддалених професійних перспектив, і для встановлення адекватного контакту зі старшокласником, який занурений в свої актуальні переживання. Саме від характеру прояву професійних настановлень залежить такий важливий фактор професійного самовизначення, як узгодження професійних намірів і професійних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кон И. С. Психология старшеклассника : пособие для учителей / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1980. – 265 с.
2. Crites J. O. Career Development Processes / in Heer E.L. (Ed) // Vocational Guidance and Human Development. – Boston : Houghton Mifflin, 1974. – P. 296–320.
3. Super D. E., et al. Vocational Development: A Framework of Research. – N.Y., 1957.